

Mit üzent Kossuth Lajos? (Jókai és Móricz művei Kossuth Lajosról)

Mi került be Kossuth pályájából Jókai regényeibe?

A válasz ez lehet: egyrészt nagyon kevés, másrészt elég sok. Széchenyi meg Wesselényi saját nevük alatt szerepelnek a Kárpáthy család két nemzedékének dilógiájában, Petőfiből Pusztafi, Kisfaludy Károlyból – Katonával összeolvasztva – Jenőy Kálmán lett Jókai tollán (*Politikai divatok, Eppure si muove*), Kossuth egyik fajta nagyarányú szerepeltetésére nem lelünk példát. Ezt a – látszólagos – hiányt magyarázhatjuk akár a cenzúra fennállásával, kettejük 1867 utáni politikai ellentétével, akár azzal, hogy annak életében kevés az olyan regényes tabló, mint „az árvízi hajós” föllépése, s hiányoznak a Széchenyire jellemző byroni gesztusok, életunt kitörések, amelyekből fölépíthető volt a fiatal Szentirmay Rudolf.

Mégis, ismételjük, a hiány inkább látszólagos, mint valódi. Egyfelől néhány kevésbé népszerű művében találhatunk olyan költött alakokat, akik több vonatkozásban is félreismerhetetlenül Kossuthra emlékeztetnek, másrészt elég gyakran történik nyílt célzás magára a közéleti személyiségre. Válasszunk ki egy-egy példát mindkét lehetőségre!

A *régi jó táblabírák* (1856) első részében rajzolódik ki előttünk Fenyéry Endre megyei főügyész pályája. A fiatal tisztviselő az 1846–47-es felvidéki éhínség idején mindent elkövet a nyomor enyhítésére. Erőszakkal is feltöri a gazdag bérlő magtárát, amikor az megtagadja gabonakészletének közcélokra való átadását. Tette nemcsak emberbaráti, hanem politikai jelentőségű is: megelőzte vele a kitörni készülő helyi zendülést. Mivel a történet Zemplén vármegyében játszódik, önkéntelenül is Sátoraljaújhely egykori – 1826–1829 közötti – városi ügyészére gondolunk, aki 1828-ban kéziratot dolgoztatot fogalmaz *Értekezés az éhségmentő intézetekről* címmel. A Fenyéryhez hasonlóan nagy szaktudású jogász neve: Kossuth Lajos. Ne feledkezzünk meg egy újabb párhuzamról. Barta István kutatásai nyomán tudjuk, a fiatal közéleti ember 1831-ben oly sikerrel szervezi meg lakóhelye védelmét, hogy Sátoraljaújhelyt elkerülik a koleralázadás hullámai. Mindez természetesen egyelőre pusztá föltevés, bár éppen nem valószínűtlen!

Az utolsó pozsonyi országgyűlés viharos napjairól készít pillanatfölvételt *A kiskirályok* XLII. fejezete.¹ Tanussy Decebálnak megdöbbenve kell tapaszt-

talnia, hogy már semmi sem szent: lesz választójoga a felszabadított jobbagynak, bármily csekély is a földbirtoka. Az ősmaradi nemes úr ekkor kér szót: „Vezérszónokuk [ti. a szabadelvűeké] indítványozza a negyedrésztelket szavazatjog alapjául. A párthívek hüledeznek, senki sincs, aki ellent mondjon, Kossuth teszi az indítványt! – No, ha senki sem szól, hát majd megteszi Tanussy Decebál.”

Nehezen megfejthető rejtvényt ad fel írónk a kutatásnak *Bolivár* című 1857-ben közzétett elbeszélésében.² Nem annyira a dél-amerikai hős sorsát jeleníti meg, inkább a szabadságharcok egyik állandóan visszatérő súlyos kérdését emeli ki: Jogosult megoldás-e a diktatúra vagy a királyság bevezetéséhez folyamodni, azért, hogy elkerüljék a forradalmakat gyakran fenyegető anarchiát? A főalak a nép bizalmából a cselekmény folyamán mindkét méltóságot elnyeri. Ámde nemcsak az elvont szabadságesszme hívei lázonganak ellene, hanem azok is, „akiknek zagyva kiváltságait a code Bolivienne” eltörölte, hogy egyenlőséget teremtsen. „Simon Bolívar letette az uralkodói hatalmat [...], s elhagyta hazáját, amely hálátlanul üldözé, mint szokták mindenütt az apró emberek a nagy lelkeket” – hangzik a szöveg utolsó előtti mondata.

Kire gondolhatott a szerző? Kossuth meg Görgey egy ideig csakugyan teljhatalommal rendelkeztek, azonban életútjuk nehezen párhuzamosítható a regényesített Libertadoréval. A kormányzót nem belső ellenzéke üldözte el, másfelől a magyar hadvezér nem vezetett be a társadalmat átalakító új törvényeket. (A külső ellenség végső győzelméről Bolívar esetében természetesen nem beszélhetünk.) Mégis több érv hozható fel a Bolívar–Görgey hasonlóság mellett. Mindkettő ragyogó katonai tehetség, félelmet nem ismerő harcos, hosszú ideig mégsem tudja engedelmességre szoktatni önféjű, hiú tábornokait. Görgey féktelen hatalomvágyát a radikálisok egy része, sőt Kossuth és Szemere is éppúgy hangoztatta, mint a „beszély” columbiai, venezuelai túlzói. Sőt az utóbbiak Jókai szerint – s itt a legfontosabb egyezés – nyíltan árulónak kiáltották ki a szabadsághóst.

Mindebből az következik, hogy a *Bolivár* 1848–49 Kossuthtól is megrágalmazott, gyűlölettel emlegetett hadvezérének védelmét szolgálta a maga idejében. A cenzúra miatt kényes témák spanyol vagy latin-amerikai környezetbe áthelyezésével Jókai egyébként is gyakran élt ekkoriban. Védte Görgeyt, azonban még burkoltan sem támadta annak nagy ellenfelét. A Bolívarral szembenállók ugyanis semmilyen hasonlóságot sem mutatnak Kossuthal. Éppen ellenkezőleg, valamennyire párhuzamot vonhatunk a Libertador és a kormányzó között: hiszen „nagy lelkek” mindketten, bátor hívei a politikai egyenlőségnek, megsemmisítői a „zagyva kiváltságok”-nak.

Végül is elmondhatjuk, hogy Kossuth aránylag gyakori modellje írói teremtményeinek, ám azok csupán egyetlen mozzanat erejéig rokonulnak vele. Emlékezzünk Baradlay Ödönre, aki hozzá hasonlóan nagy tetszéssel fogadott beszédet tart 48 márciusában a szabadságtól mámoros bécsiieknek. De utalhatunk az *Egy az Isten* főhősére, Adorján Manasséra is. Az ő kínzó töprengései arról, milyen veszélyeket idézhet föl 1859-ben az esetleg újra fellobbanó függetlenségi harc, nemzetiségi lázongás, bizonyára nem lehettek ismeretlenek a volt kormányzónak s az emigráció többi vezetőjének.³

Ő még egy más világnak volt harcosa

1927 novemberében – állítólag 33 esztendei huzavona után – felállították Kossuth és miniszter társai szobrát az Országház közelében. Móricz Zsigmond szavával „bánatba merülve és magába süppedve” tekintenek mindnyájan a XX. század magyarjára, mint akik önvádat éreznek. A kor vezető értelmiségeinek jelentős része elfordul a liberalizmustól, Szekfű Gyula ösztönzésére Széchenyiben ismeri fel keresztény konzervativizmusának eszmei előfutárát. Az sem egyértelműen jó ajánlólevél a turini remetének, hogy mindvégig kitartott a függetlenség eszméje mellett. Hát nem volt jobb a dualista házban élni, mint szembenézni a Kisantanttal, vagy megsejteni az ébredező német és orosz támadókedvet? Móricz Zsigmond nem sírja vissza a közelmúltat s a kisállamok nacionalista nyomorúságából ismer kivezető utat: két hírlapi cikkében⁴ is a Duna-konföderációt ajánlja gyógyszernek a régió sokféle bajára. Ennek a nemrég még oly bizalmatlanul szemlélt, sőt magától a Függetlenségi Párttól is agyonhallgatott kezdeményezésnek a két világégés között már vannak tekintélyes méltatói – ha kevesen is. Móricz azonban mélyebben gondolkodik annál, hogy csak az időszerűt pillantsa meg e génius életművében. Túllépve a Széchenyivel, Görgeyvel történő – már-már elkoptatott – szembeállításon, eddig alig leírt tételt állít fel: Kossuth számára nem létezett még osztálytagozódás, csak nemzeti. „Ő még nem tudott, vagy számára nem volt fontos és működő a szociális gondolat. Ő még egy más világnak volt tudósa és harcosa.”⁵

Higgadt, történetírói hűvösséggel megfogalmazott megállapítás. Még nem érezhető benne a hibáztatás, a szélesebb körű átértékelésre érlelődő szándék. Egy évvel később sem gondolhatnak effélére olvasói, amikor a Nyugatban közzéteszi Görgey Artúrról szóló esszéjét.⁶ Móricz nem árulással vádolja a fővezért, hanem szinte ennél is rosszabbal: „Leteszi a fegyvert, de hogy teszi le. Leteszi mint katona s mint a politika *analfabétája*.” [Saját kiemelésem. N. M.]

Nagy politikai tévedése az oroszok előtti fegyverletétel. „És ezzel örök és végzetes sebet üt az osztrák hatalom szívében” – mondja ki az író. Későbbi megnyilvánulásait olvasva is számon kéri tőle a politikai jövőbelátást: „[Görgey] hitet tesz, hogy a monarchia szét nem bomolhat mindaddig, míg Európa térképe tökéletesen meg nem változik.” Mennyivel világosabban felismerte Kossuth a nemzeti-nemzetiségi törekvések mélyén megbúvó robbanóanyagot! Ilyen előzményekből folyik Móricz végső következtetése: „Szakember maradt a katonai mezőkön [...] Kossuth árnyékában kellett maradnia.”

Tehát harminc esztendő elmúltával is él benne a volt kormányzó iránti nagy elismerés, amely 1902-ben Kisújszálláson tollat adott a kezébe, hogy színdarabot készítsen eszményképéről. Él benne, de nem régi töretlenségében, és mintha már nem is annyira a forradalom és szabadságharc vezérének szólna, inkább a Dunai Szövetség kitervelőjének. Följegyzésre méltó azonban, hogy kezében nem Széchenyi avagy Görgey meg Széchenyi kettőse felé billen a mérleg, mint annyi kortársa esetében. (Babits, Szekfű Gyula; Németh László, aki már valószínűleg az 1930-asokban is inkább Széchenyi híve.) Ehhez képest meglepődhetünk azon, hogy a *Rózsa Sándor* dilógia második kötete 1942-ben milyen határozott bírálatot tartalmaz Kossuth ellen. Csak néhány bekezdést kell végigfutni, máris kiviláglik, kik váltak a szerző szemében 1848 valóban előremutató, jelképes alakjává: „A magyar revolúciót, a magyar dicsőséges forradalmat két név hajtotta végre: Petőfi Sándor meg Rózsa Sándor.”⁷

Az olaszok ellen küldendő haderő megajánlása kérdéséről ez áll a *Fegyverre magyar* kapitulumban: „Petőfi tisztában látott Kossuthnál, Deáknál és az egész kormányznál és pártjánál.”

Hogyan jutott el ezekhez, a maga korában vakmerőnek számító, s napjainkban is kevésbé elfogadható megállapításokhoz? Az erősen stilizált Rózsa Sándort, e csaknem mesehőst, a jobbágyság jogainak legendás védelmezőjét miért rajzolja keserűen csalódottnak 1848 őszén? Miért állítja félre az önvédelmi harcból, ahol a nemzetiségi támadókra csupán akkor édesemes lőnie, ha urak, ha tiszték?

A Kelet Népe szerkesztője ez időben minden idegszálával a parasztság legszegényebb rétegeinek fölemeléséért harcol. Munkát, legalább tűrhető megélhetést, mezőgazdasági ismereteket akar adni, adatni nekik. Ehhez képest minden másodlagossá törpül szemében: az értelmiség megosztottsága (urbánusok–népiesek), külpolitika – a második világháború. Bizony a történelmi hűség is! Földreformot, sőt földosztást kívánna írónk az 1940-es magyar falunak, majd visszavetíti e követelményt 100 esztendővel korábbra, és számon kéri Kossuthtól a félmunkát. Miért csak a telkes jobbágy kapta meg

eddig is művelt földjét – kérdezi –, míg a nem úrbéresek, a cselédek, a szellérek egy göröngyhöz sem jutottak.⁸ „Mi a haza?... Mi az, amit neki ad ez a haza?” A betyárvezér Temesvár körül éppúgy tűnődik, mint otthonától sokszáz kilométerre az első vagy második világháború honvédje, éppúgy felvillan benne a gazdagok elleni lázadás, az osztyágháború gondolata, mint amabban. Ez a Rózsa Sándor nem illik a maga korába. Itt, e ponton már anakronizmus. És, ami még nagyobb baj: nem is rokonszenves. Nem lehet magával ragadó regényalak az, aki az akkori történelmi helyzetben ennyire nem tudja összeegyeztetni a „szögénység” érdekét a haza, a szülőföld megvédésével. Az eddig eszményített szereplő itt egyszerre önzővé, rövidlátóvá lesz – jellemében törés áll be, kétségtelenül az alkotó tévedése folytán.

Kossuth megformálása hitelesebbnek tetszik. Messzebbre kerül ugyan Petőfi eszmevilágától, mint a valóságban volt, de ez a távolságteremtés jobbra megmarad az elbeszélői közlésekben, nem kerül be a jelenetezésbe, hanghordozásba. Ha megfigyeljük a *Bécsi napfény* című fejezetet, feltűnhet, mennyivel ünnepélyesebb, irodalmiasabb az egész szókinccse, szófűzése a társaiénál. Csakhogy a költőiség, választékosság ezúttal inkább pozitív előjelű: látnoki természetét akarja kiemelni a művész, amely elüt a haza bölcse jogászibb, nemesibb, szárazabb alkatától. Jócskán megváltozik az elbeszélő hangneme az államférfi szegedi föllépéséről szóló beszámolójában (*Szegedi szózat*). Alig érezhető, de annál állandóbb kajánsággal ad számot hőse színészien hatáskereső mozdulatairól („meglengette a strucctollas kalapot”, „az ég felé pillantott, s közben sajnálta, hogy baldachint állítottak föléje”), ám főként orgánuma zengéséről. „Mély szünetet tartott”, „mély és borongó lírához” folyamodott Kossuth, „visszatartott lélegzettel várt, ahogy az énekesnő kitarja a hangot, ott fönt folytatta élesen és bűvös muzsikásan”. Mintha nemcsak a XX. század fia mosolyogná meg ükapáinak elavult fogásait, hanem a népfí csúfolódnék holmi nemesi jelmezbe bújt Csóri vajdán!

Egy jól megszerkesztett elbeszélés a szereplőket is rendszerbe állítja. Párhuzamok, ellentétek, fokozatok jönnek létre, az egyes jellemrajzok kiegészülnek – szinte észrevétlenül. Görgy epizódalak, semmi köze a cselekmény fővonalához, fölléptetése aligha szolgál egyéb célt, mint Kossuth ellenpontozását. Csakugyan, amint Zichy Ödönt elfogja, kihallgatja, a népharagtól személyesen megóvjá, hogy aztán irgalmatlanul felköttesse – merő érdekesség, szigor, szűkszavúság. Szöges ellentéte a három fejezettel korábban Szegeden parádézó elnöknek. Hasonlóképp szembeállítható az alkalmazkodó, bő mesélőkedvű úrifíú, Jókai Móric dacos, plebejus hajdani barátjával, Petőfivel. Ennek ellenére a műből hiányzik a gondosan fölépített szerkezet, hozzátehetnénk vagy elvehetnénk belőle – az aligha tűnne fel. Mintha csak úgy

készült volna, ahogy a források a kezébe kerültek, és azok fogytán, le is zárta volna történetét.

*

Az irodalomtörténet-írás úgy tudja, hogy az alkotó elégedetlen volt könyvével, annak átalakítását tervezte s különösen Kossuth bemutatásán szeretett volna változtatni. E javítás már a tényanyag pontossága kedvéért is szükséges lett volna, hiszen számos apróbb-nagyobb tévedés szeplősíti a munkát. Egyszer azt olvassuk benne, hogy a nagy népvezér *öt* esztendeig ült börtönben, máskor Batthyány Bécsben felkínálja Kossuthnak a belügyminiszterséget, amit az fanyalogva fogad – holott a források szerint épp erre vágyott, de hiába. Sokkal fontosabb feladatnak számított az alapgondolat kiigazítása, azé az alapgondolaté, amelyet Czine Mihály kismonográfiájában⁹ így foglal össze: „...a nemesi vezetés elsikkasztotta a forradalom demokratikus tartalmát, a szegényparasztság életében nem történt semmi »egész 1848 törvénytára nem is volt vívmány, csak részletekben«.”

Azok a népi írók és publicisták, akik írtak a Kelet Népebe, és Móricz harcostársainak számítottak, egészen másként ítélték meg a dolgot. Megjelölték ugyan a jobbagyfelszabadítás korlátait, ám felismerték azok társadalomtörténeti szükségszerűségét, ezért nem a mulasztásokat, hanem 48–49 századokra szóló eredményeit hangsúlyozták. Erdei Ferenc 1942 körül már közismert röpiratában (*Kossuth Lajos azt üzente*, é. n.) úgy szól kis könyve hősről, mint „nem szűkkeblű hazafiról”, aki feudalizmusellenes követelése miatt „a maga fajtájával, a maga osztálybelivel szemben harcolt”. Az örökvaltságot kimondó törvényről megállapítja: „óriási mértékben segítette a parasztság fölszabadulásának ügyét.”¹⁰ Kovács Imre 1942 márciusában tartott beszéde során a 48-as Kossuthnak a történelmi helyzet megszabta feltartóztathatatlan fejlődését méltatja, s kiemeli, hogy mert a tömegekre támaszkodni.¹¹ Ezek az írások egyszerre szolgálták a történelmi tisztánlátást s a demokratikus, fasizmusellenes nemzeti összefogás kikovácsolását.

Csupán találgathatjuk, mennyiben bírták volna rá az effajta állásfoglalások Móricz Zsigmondot nézetei felülvizsgálatára, hiszen 1942. szeptember 4-én véget ért pályája. Bizonyos, a szabadságharc vezérének s a 48-as agrártörvényeknek megítélésében még élete utolsó szakaszán is erősen ingadozott. 1941. március 23-án például olyan megfontolt végkövetkeztetésre jutott egy hírlapi cikkében,¹² amely homlokegyenest ellenkezett a *Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét* című regénynek nemcsak az eszmeiségével, hanem a cselekményének egész menetével, lezárásának ellenállhatatlanul komor han-

gulatával. „...ha akkor Kossuth isteni szerencsével és ihlettel meg nem csinálja azt a vér nélküli fordulást, akkor [...] irtóztató irányt vett volna az egész forradalom. Így átalakulhatott egyszerűen szabadságharccá. A nemesek és parasztfiúk egymás mellett masírozhattak közös ellenség ellen [...] százezer ember maradt élve [...]”

*

A gyémánt drágakő marad, akárhogy csiszolják, de csiszolói, csodálói más-más oldalról szemlélik, így eltérő lesz a fénytörése, színpompája. Kossuth személyisége nagy értéknek számított mind Jókai, mind Móricz szemében, ámde más-más tetteit tartották a legjelentősebbnek; életművének eltérő szakaszaira hívták fel olvasóik figyelmét. A régebbi mester számára főként 1848 őszének hőse volt. Seregeket fölleskítő, a semmiből honvédséget létrehozó hős, aki 1849-ben már többször tévedett, a valóságos erőviszonyokkal nem számolt, engedett hiúságának, következetlenségének, s ez elmérgesítette viszonyát tábornokaival, kivált Görgeyvel. Reformkori pályáját, az áprilisi törvényekért folytatott emberfölötti harcát, 48-as bécsi diadalútját, hol hullámhegyre érő, hol hullámvölgybe merülő emigrációs vállalkozásait már nem ábrázolta közvetlenül.

Mindez a képzelet szülte Jókai-alakok tulajdonává lett: Kossuth egy fragmentuma költözött Fenyérybe, Baradlay Ödönbe, készítette töprengésre, majd elhatározásra Észak-Itáliában Adorján Manassét. Azonban még ez is kevés! Péterfy Jenő híres esszéjében gúnyosan jegyzi meg, hogy írónk teremtményeiben „valami szellemi multiplier” működik, amely „tehetségeiket óriási arányokra hatványozza”. Efféle multiplier érvényesülését csodálta meg nagy elbeszélőnk a Honvédelmi Bizottmány elnökének kifogyhatatlan energiájában, merészségében, sokoldalúságában, s a lelkébe mélyen beivódott látvány lett később a kiindulópontja számos hőse megteremtésének. Tágabb értelemben tehát a nem politikus főalakjai – például Berend Iván, Tatrangi Dávid – szintén örökösei a hajdani kormányzónak. Örökölték tőle az egyéni és közösségi akarat győzelmébe, valósággal mindenhatóságába vetett hitet! Természetesen e voluntarista szemlélet nem egyedül Kossuth példája nyomán gyökerezett meg Jókai művészetében. Létrejöttét elősegíthette más kiemelkedő kortársak hatása, többek között Petőfié is.

Móricz Zsigmond nemcsak másféle írói alkat, emellett a Jókaiétól eltérő, megnövekedett történelmi távlatból néz vissza Kossuth Lajosra és korára. Vargha Kálmán *Móricz Zsigmond és az irodalom* című, napjainkban méltatlanul keveset idézett 1962-es monográfiájában¹³ joggal hangoztatja, hogy „a

szabadságharc nemesi vezetőinek és egész nemzeti pátoszának” kritikája végigvonul 1914-től kezdve egész pályáján. Látványos bizonyítéka ennek hajdan sok vihart kavaró *Arany János írói bátorsága* című polémikus tanulmánya (1931), amelyben hibáztatja *A nagyidai cigányok* szerinte túlságosan burkolt, áttételes szatírját. „Megrajzolja Csóri vajdát, de nem merte Kossuth Lajost írni meg benne. Megrajzolta a letört cigányforrongást, de nem merte a forradalmat felismertetni a rajzban. Túl objektíválta” – idézi tőle Vargha Kálmán.¹⁴ Nemcsak a legendás szónok egykor ellenállhatatlan retorikája, színpadias föllépése ingerli a Rózsa Sándor-regényben tompított gúnyolódásra, kicsinylő hangon szólt már 1919-ben is a 48-as törvények talán legfontosabbikáról. Ezt olvashatjuk tőle *A földtörvény kiskatéja* című Károlyi kormány alatti népszerű politikai kiadványban: „Ez a fölszabadítás nagy dolog volt, de nem olyan csoda, amilyennek hirdették.”¹⁵ Ily előzmények után érlelődött meg benne vagy hús esztendővel utóbb az a vélemény, hogy Kossuth hibázott, amikor 48-ban nem kapcsolta össze a feudalizmus lebontását nagyarányú földosztással.

A betyárvezér kiábrándulásában, teljes félreállításában az író szélsőséges hangsúllyal testesítette meg ezt a XX. században gyakran megfogalmazott gondolatot. (Csak az összehasonlítás kedvéért: a kormányzó egész politikai pályájának s az akkori történelmi helyzetnek mélyebb és átfogóbb megértéséről tanúskodik Illyés Gyula *Fáklyalángja*. A főhős előtt tragikusan későn, a bukás küszöbén világosodik meg, mit vártak volna tőle a Dózsához hasonló paraszti közkatonák. De kettejük útja – amint ezt a Turinban lepergő utójáték bizonyítja – most már elválaszthatatlanná lesz egymástól.)

A szép kezdeményezések ellenére is van még mit várnia a második ezredvég olvasójának az irodalmi Kossuth-ábrázolástól. Két – szemmel láthatóan hibás vagy igénytelen – megoldástól azonban óvakodni kell. Az értékeléstől lehetőleg tartózkodó, eseménysort elbeszélő drámának, regénynek nincs értelme. Ez legföljebb az ismeretterjesztést szolgálhatná. Többet ígér az olyan vállalkozás, amelyben valamilyen igazságot (részigazságot?) képviselő kortársával kerül szembe. Itt azonban fenyeget a leegyszerűsítés veszélye: az egyik póluson álló az erkölcsiség s eszmeiség tökélye közelébe kerül, míg a másik erősen alulmarad. Herczeg Ferenc *A híd* című színművében eltörpíti a Pešti Hírlap szerkesztőjét Széchenyivel szemben, teljesen átveszi az utóbbinak nem csupán a tételeit, hanem ama jellemsablonokat is, amelyekbe Kossuthot – lekicsinyítve – beleképzeli. Illyés – említett alkotásában – jobban úrrá lett a nehézségeken. Azonban Tamás Attila monográfiájával (*Illyés Gyula*, 1989) egyetértve elmondható: „egy-két ponton enged a jó és rossz ellentéteire polarizáló szemléletnek”, természetesen Görgey

kárára. Véleményünk szerint a lélekelemző szépprózának kellene válaszolnia a sokakban (sőt több nemzedék óta) élő kérdésre: hol és milyen mértékben tévesztette meg Kossuthot a forradalom alatt vagy a száműzetésben túlzott derűlátása, heves vérmérséklete – esetleg hatalomfáltása.¹⁶

- 1 JKK 49. k. A Jókai-szövegeket a JKK-ból (Jókai ÖM Kritikai Kiadás) idézem. Ezúttal csupán a kötetszámokat jelölöm meg: *A régi jó táblabírák* JKK Regények 10. (Az író zempléni ismereteire vonatkozó tájékoztatással.) *A kiskirályok* idézett része JKK Regények 49; *Egy az Isten* JKK Regények 70.
- 2 NK 12. k.
- 3 70. k., XLIX. fejezet.
- 4 1927, 1930. Vö.: *Tanulmányok* II, 1982. A Móricz-szövegek forrásai részben: *Tanulmányok*, II–III, Bp., 1982, 1984, illetve *Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét*, Bp., 1971.
- 5 *Kossuth Lajos*, 1930.
- 6 *I. m.*, III.
- 7 *Pozsonyi mese* című fejezet.
- 8 *Fegyverbe magyar* című fejezet.
- 9 *Móricz Zsigmond*, 2. kiad., 1970, 177.
- 10 *I. m.*, 3. fejezet.
- 11 Vö. *Népiség, radikalizmus, demokrácia* című posztumusz gyűjteményét, 1992.
- 12 *Kossuth* = *Tanulmányok*, III.
- 13 II. rész, 2. fejezet, *Móricz Zsigmond „irodalomtörténete”*.
- 14 *I. m.*, 188.
- 15 Idézi Vargha K., *i. m.*, 278.
- 16 Móricz tévedései: Kossuth nem öt, hanem három évig raboskodott. Vö. *Magyarország történeti kronológiája*, II, főszerk. BENDA Kálmán, Bp., 1989, 647, 650. DEÁK István, *Kossuth és a magyarok 1848–49-ben*, Bp., 1983, a 103. oldalon az el nem nyert, de ohajtott belügyminiszterségről. NÉMETH G. Béla, *Nagysággal gyengeség – gyengeséggel nagyság* című előadásának kéziratos példányát megjelenés előtt kéziratban – szívessége folytán – használhattam. (Elhangzott az MTA Kossuth-emlékülésén, 1994 májusában.) Ez éppúgy Kossuth és az írók viszonyát tárgyalja, mint saját – szűkebb tárgykörű – dolgozatom: *Debreceni Szemle*, 1994, 2. sz., 291–298.